

ВТОРИ МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС ПО БАЛКАНИСТИКА

Илия Конев

НОВИ ПРИНОСИ И ЗАДАЧИ В СРАВНИТЕЛНОТО ИЗУЧАВАНЕ НА БАЛКАНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

Вторият международен конгрес по балканистика се състоя в Атина от 7 до 13 май 1970 г. Макар и немного, изминалите пет години след Първия международен конгрес по балканистика бяха достатъчни, за да се постигнат нови научни резултати в сравнителното изучаване на историята, литературата, езика, фолклора и други области от духовния живот на народите в Югоизточна Европа. Строго погледнато, такъв напредък е отбелязан в отделните клонове на балканознанието, колкото неравномерен и неравностоен да е той в областта на историята и литературата, на езикознанието и фолклора, на изкуствознанието и етнографията. Сравнително по-малки са постиженията на сравнителната литература по балканистика, за което причините са преди всичко обективни — липса на установени в миналото по-трайни традиции, погрешни насоки на буржоазната компаративистика, недостатъчен брой специалисти, които да се чувствуват свободно в историята най-малко на три от литературите в Югоизточна Европа и т. н.

Впрочем какво е състоянието на сравнителната литературна балканистика днес? Отговорът на поставения въпрос в голяма степен се очертава от работата на Литературната секция на Втория международен конгрес по балканистика, от изнесените на нейните заседания близо 45 доклада и научни съобщения, от развилите се по тези доклади и съобщения разисквания.

Както бе известно, още от предварителните документи и решения на организаторите на конгреса литературните доклади трябваше да осветляват в сравнителен план различни историко-литературни, теоретични или контактно-типологични аспекти на хуманизма и романтизма в националните литератури на Югоизточна Европа. Не можеше да не бъде положително оценена и приветствувана тази целенасоченост на основната проблематика, която често в подобни случаи няма свой център и почти пречи за по-цялостното обхващане и осветляване на определени основни процеси. И трябва да се изтъкне, че с малки изключения това принципно изискване бе спазено по отношение на тематичната определеност на докладите — на конгреса бяха изнесени около 25 доклада по въпросите на хуманизма в балканските литератури и около 15 по въпросите на романтизма в тях. Единични бяха докладите, които се свързваха с тази литературна проблематика някак си външно, по някакъв съвсем общи белези на темата. Тук трябва да прибавя и една друга група от шест тематично обособени доклада за състоянието на литературната наука или на сравнителното балканско литературознание в различните балкански страни, разисквани на пленарното заседание на Литературната секция.

В същност секцията започна своята работа с представянето на тези доклади и дискусиите по тях, а именно: с доклада на Ив. Дуйчев за българските балканистични проучвания в областта на средновековната литература и култура, последван от доклада на Е. Георгиев за състоянието и приноса на българската литературна балканистика за литературата на балканските народи през XIX—XX в: доклада на К. Бихику „Историография на албанската литература. Методи, извори, резултати“ и на Л. Вранусис върху историографията на гръцката литература; доклада на А. Дима за развитието и задачите на румънската литературна наука и на З. Константинович върху някои югославски приноси в областта на литературната балканистика. Както личи, в тази група от доклади за пленарното заседание на Литературната секция не бе застъпена единствено турската литературна наука.

Отпечатани и разпространени предварително с изключение на доклада на А. Дима, те се отличават с редица положителни качества, с интересни констатации за постиженията на съвременната литературна наука в балканските страни или пък с изказаните съждения за предназначението и общите насоки на литературно-балканистичните изследвания, за научния и по-широк обществен смисъл, който имат на съвременния етап от историята на балканските народи. Веднага обаче трябва да се прибави, че само някои от тези доклади очертават състоянието, насоките и резултатите на литературната балканистика във всяка страна поотделно. Докладът на К. Бихику например предизвиква несъмнен научен интерес с твърде подробната характеристика на историографията на албанската литература, на етапите, през които преминава нейното развитие, на отличаващите я методи, насоки и резултати. Като посочва още в самото начало, че новият период в развитието на албанската литературна история обхваща само 25 години, авторът сполучливо очертава нейния предходен път с постигнатите тогава по-ярки резултати (труда на Ж. Петроту „Народ, език и албанска литература“, 1930 г., и др.) и се спира впоследствие на новата марксистко-ленинска методологическа основа, върху която се изграждат по-значителните научни трудове в тази област. Но К. Бихику изобщо не засяга въпроса за литературно-балканистичните изследвания в Албания, не посочва нито едно подобно изследване, поради което докладът му оставя впечатлението, че в тази област съвременното албанско литературознание няма още някои съществени постижения и резултати. В такъв план са построени също докладите на А. Дима и Л. Вранусис, макар че както гръцкото, така и съвременното румънско литературознание се представят и с редица сравнително-балканистични студии.

Единствено докладът на З. Константинович и най-вече докладът на Е. Георгиев са балканистично профилирани и обхващат изключително онези проучвания, които представят по-значителен факт в югославската и българската литературна балканистика. Това не означава, че постановката на въпроса е еднаква. Напротив. Зоран Константинович е склонен да разграничи балканистичните от югоизточноевропейските проучвания, отделя специално внимание на интереса на югославската наука към литературата и културата на различните народностни групи в Югославия, които исторически са свързани с народите от Югоизточна Европа, отбелязва някои от югославските приноси в балканистиката и югоизточноевропейските изследвания, като засяга и методологически въпроси на проучванията в тази област. „Каквато и метода да използваме — мисли той — при сравнителното изследване на югоизточните литератури, ние трябва да си служим с една позитивистична, естетическо-стилистична или екзистенциално-философска метода; познанията, които ще получаваме в рамките на сравнителното изследване на народната поезия, ще ни бъдат от най-голяма полза.“ Е. Георгиев поставя задачата по-иначе — той научно характеризира ония от българските публикации, които говорят за нови достижения на българската литературна балканистика след Първия международен конгрес по балканистика в София, изтъква

тихната методологическа основа и се спира на някои по-общи въпроси. При това авторът на същия доклад предлага едно сполучливо определение на предмета и задачите на литературната балканистика като специално обусловен клон на съвременното сравнително литературознание.

Очевидно не може да се приеме, че написаните за пленарното заседание доклади осъществяват напълно основното си предназначение да очертаят състоянието на балканистичните литературни проучвания през последните пет години, да разкрият методологическите основи, на които те са изградени, и така да набележат някои от насоките, които би трябвало в тази област да се следват през идните години. Чувствителната разлика в развитието на литературно-балканистичните проучвания в балканските страни са предопределили нееднаквия тематичен облик на самите доклади.

Все пак, доколкото някои от докладите се придържат повече към задачата и доколкото познавам същността на досега отпечатаните литературно-балканистични изследвания в различните страни на Югоизточна Европа, позволявам си да изкажа свои мисли относно състоянието и насоките на този род проучвания. На съвременния етап сравнителното изучаване на литературите на Югоизточна Европа не протича равномерно във всички балкански страни, в някои от тях то дори още е в зародишно състояние. Песимистичният поглед относно перспективите му тегне над обективните предпоставки и основания за оригинални литературно-балканистични сравнителни проучвания. В досегашните публикации най-многобройни са ония, които осветляват отделни моменти от взаимоотношенията между две национални литератури, популярността на даден писател в друга национална литература или пък мястото му в нейното развитие, контактни връзки между определени писатели и литератури и пр. Що се отнася до нашата страна, където оживеният интерес към подобен род проучвания е несъмнен факт, направен е опит за по-цялостна характеристика само на българо-сръбските и българо-хърватските литературни взаимоотношения, като напоследък се налага и стремежът да бъдат обхванати въпросите на българо-гръцките и българо-румънските литературни връзки. Липсват обаче по-забележителни изследвания за румъно-югославските, гръцко-албанските или българо-турските взаимоотношения; не е написан цялостен труд за връзките на българската литература с всички други балкански литератури през определени исторически периоди. У нас и другаде най-слабо са били осветлявани фактите на типологическите сходства и закономерности в развитието на литературите на Югоизточна Европа; в сравнителен план не е разглеждано нито едно по-характерно явление, нито едно от основните литературни направления. Има, да речем, отделни сравнителни проучвания за Доситей Обрадович и гръцките просветители от XVIII в. или за реализма в южнославянските литератури, но и досега няма обобщаващи трудове върху Просвещението в Югоизточна Европа, върху реализма или романтизма в балканските литератури, в сравнителен план не е прокоментирана историята на нито един от основните за тях литератури жанрове. Изобщо с отделни изключения сравнителното изучаване в областта на литературата се развива по-бавно по отношение на сравнителното изучаване на историята, езика и фолклора на народите от Югоизточна Европа. Докладите, изнесени и разисквани на пленарното заседание на литературната секция, дават едно безспорно основание за подобно заключение.

Оценил добре положителното и отрицателното в това състояние на съвременната литературна балканистика днес, П. Зарев счете за необходимо на Втория международен конгрес по балканистика в Атина да постави някои „принципни въпроси на една възможна обща литературна история на балканските народи“. Като очертава бегло насоките, в които главно се е извила литературната балканистика досега, той отбелязва: „Но по-далечната и възможна перспектива като

резултат на това общуване би трябвало да бъде написването на една обща литературна история на балканските народи. Това би било голямо завоевание за съвременната ни литературна мисъл и едно продължение на онези усилия за контакти и общи духовни цели, които са се осъществявали през трагичните и величави периоди от живота на балканските народи.“ И П. Зарев по-специално се спира на неравномерното развитие на тези народи и тяхното духовно възрождане, ярко изразената близост на литературното им развитие с фолклора, както и на „сложното противоречие между лично творчество и фолклор, на критичността като неизбежно съпътстваща народностно-националното битие на балканските народи черта и пр. Изясняването на набелязаните въпроси може „да придвижи балканистиката към създаването на една обща литературна история на балканските народи, като се съобрази с най-дълбоките исторически предпоставки за развоя на отделните балкански литератури, за близостта между тях. И то като изследването започне в национални рамки по въпросите на народната психология, за националния характер, за историческата съдба, за класово-историческото развитие на отделните народи и литератури“ — заключава П. Зарев.

Спирам се малко по-подробно на този доклад не случайно. С основните си мисли и въпросите, които поставя, той засяга не определената черта или явление в развоя на определена балканска литература и не толкова сегашното състояние на литературната балканистика, а преди всичко нейното бъдеще, нейната перспектива на този все повече обособяващ се клон на съвременното сравнително литературознание. Разрешаването на подобни принципи и много други още въпроси, свързани с написването на набелязаната обща история, е колкото важна, актуална, толкова и трудно осъществима задача. Един предварителен разговор по тях, една размяна на мисли и идеи във всеки случай ще допринесе за нейното изпълнение, за по-голямото научно осмисляне на самата литературна балканистика.

Както вече бе отбелязано, около 25 от изнесените доклади са посветени на въпросите за хуманизма в балканските литератури, изявен в тях като течение или пък отличителна черта в миогледа и цялостната активност на отделни писатели и изтъкнати дейци на епохата. Преобладават тук докладите и съобщенията на гръцките и румънските участници в конгреса, което проличава и от най-общата статистическа справка: гръцки — 9, румънски — 5, български — 4, югославски — 3 и пр. По-пълната им характеристика тук е почти невъзможна главно поради това, че в по-голямата си част те не бяха отпечатани и разпространени в резюмирана редакция. Все пак трябва да се подчертае по-особеното значение на следните доклади: „Някои разсъждения върху византийския хуманизъм“ от Гр. Канзиматис, „Доктрина и етика у хуманистите от европейския югоизток“ от В. Къндя, „Възпитателният идеал на хуманизма в европейския югоизток“ от Ал. Дуцу, „Автобиографията в качеството си на литературен жанр в балканските литератури“ от XVIII в.“ от А. Тахиаос, „Албанските хуманисти от XV—XVI в.“ от З. Ксоли, „Хуманистичната характеристика на румънската историография от XVIII в.“ от Е. Станеску, „Аристофан в културната история на Гърция (XVI—XIX в.)“ от Е. Франтискос, „Влияние на атонското духовно възрождане от XVIII в. върху школата на Паисий Величковски, в румънските страни и в Южна Русия“ от К. Папулидис, „Два аспекта на хуманизма в българската литература“ от П. Динев, „Щросмайер и българите“ от А. Кадич и други.

Сега, когато след конгреса преглеждам резюметата или самите доклади, отпечатани своевременно, намирам и по-точен, по-изчерпателен отговор на въпроса за сравнително по-оживения характер на разискванията, които предизвикаха тези доклади. Главното тук е в изследователския подход на по-голямата част от авторите, в стремежа им да изнесат и осветлят нов или по-слабо познат в литературознанието фактически материал, да свържат разглежданите конкретни

примери с общата характеристика на основните черти, с които хуманизмът прониква и се изявява в литературите на Югоизточна Европа. Не на последно място значение в случая има и действително сравнителният характер на част от докладите, построени върху добре овладян материал от историята на две или три балкански литератури. За нас българите-специалисти научен интерес представляват всички изнесени доклади (дори и ония, които по същество нямат сравнителен характер), защото ни помагат да проникнем в някои специфични особености на литературния процес в Гърция, Албания или Румъния, да видим естетическите норми и мащабите, в които се изявява хуманизмът. И все пак ще ми се да насоча вниманието на заинтересования български читател към доклада на познатия му вече гръцки литературовед от Солун А. Тахиаос, който подкрепя своите научни обобщения за жанровата структура на житието като вид литературна творба и с редица тънки наблюдения върху „Житие и страдания грешного Софрония“, към доклада на Е. Франгискос, който тематично е свързан също с българската литература; към доклада на А. Кадич „Шросмайер и българите“. Както изтъква авторът, темата на доклада не е нова. Видни български и югославски учени са написали ценни изследвания, което ни най-малко не е случайно. Отношението на епископ Шросмайер към България и българския народ е било винаги искрено и в него се изразяват едни от най-важните черти на хуманистичната му личност, горещото му желание да помогне на нашия народ в години на тежко изпитание. А. Кадич обаче внася някои уместни корективи в досегашни изследвания и съсредоточава вниманието си върху по-малко изяснявани моменти от разностранната дейност на хърватския епископ в подкрепа на освободителното дело на българите и техния културен напредък.

Наред с гръцките, югославските, румънските и другите участници в конгреса в тази подсекция изнесоха доклади и П. Зарев, П. Динеков, Д. Петканова и Ст. Великов. Докладът на П. Русев, А. Давидов, Г. Данчев и Е. Сарафова „Школата на Евтимий Търновски и българският литературен език на XIV и началото на XV в.“ бе прочетен в подсекцията за литературно-лингвистични въпроси. След като се спира най-общо върху понятието хуманизъм и твърде богатата история на хуманизма като философско и литературно движение, в своя доклад „Два аспекта на хуманизма в българската литература“ П. Динеков изтъква несъмнената им връзка с хуманизма в останалите балкански и европейски литератури. И той конкретно посочва редица отличителни черти, факти и моменти от историята на българската литература, в които вижда достатъчно основание за една от главните констатации: „Колкото и да са различни условията, при които се развива хуманизмът, все пак Българското Възраждане показва, че развитието на обществената мисъл и на литературата се подчинява на общи закономерности във всички страни.“ Изяснявайки втория аспект на хуманизма в българската литература, П. Динеков говори за връзката му с родните традиции, с историята, бита и психологията на народа ни през отделните епохи. Така в същност авторът разглежда в единство национално-специфичното и типологически общото в изявата на хуманизма като философско и литературно движение, присъщо на всички основни етапи от развитието на българската литература. Докладът на Д. Петканова „Гръцката литература в България през XVII—XVIII в.“ се отличава със своята конкретност, с верните заключения за положителните резултати от разпространението на новогръцката печатна книга в България в оригинал и в превод.

Колкото и бегло да е представянето на докладите за хуманизма в балканските литератури, научното им значение е безспорно. Както подчерта в заключителните си думи А. Берза, те съдържат редица приносни елементи било от фактологично, било от по-общо идейно естество. И това е така. При липсата на по-цялостни изследвания върху хуманизма в балканските литератури всеки нов

опит в тази област ще бъде улеснен и подпомогнат от по-голяма част доклади и съобщения.

Другата основна проблема, която на конгреса бе разисквана и можеше да бъде разглеждана по-всестранно, е проблемата за романтизма в балканските литератури. Повишеният през последните няколко години научен интерес към това литературно течение, което от средата на XVIII в. последователно прониква във всички национални литератури на Югоизточна Европа, се повиши някак си спонтанно. Появиха се оригинални и цялостни изследвания за романтизма в новогръцката, румънската, сръбската, хърватската и българската литература. В историко-литературен или повече теоретичен план в зависимост от поставената научна задача тези изследвания засягат изключително важни въпроси за историко-националните и художествени корени на романтизма в балканските литератури, за някои специфични негови черти, за общото му с романтизма в големите европейски литератури. Изяснен като явление в националните рамки на съответните балкански литератури, романтизмът в Югоизточна Европа не е разглеждан сравнително в нито едно от новите проучвания, които му бяха посветени. Тъкмо това даваше основание да се предполага, че в докладите за конгреса сравнителният подход ще бъде основният и така ще се допринесе за очертаването на една най-обща панорама на развитието на романтизма в Югоизточна Европа, на по-ярките му художествени достижения. Но това предположение не се потвърди напълно и според мен главно поради три причини. Бяха написани само два пленарни доклада, работени самостоятелно, без предварително обсъждане между авторите им, за да се получи по-голяма обхватност в обясненията на съответните художествени творби и факти, за да се представи еволюцията на романтизма не само в националните рамки на съответната литература. А тъкмо това не се получи. Добре обмисленият доклад на В. Рапяну „Романтизмът — постоянно измерение на румънската литература“ е сполучлив особено много със стремежа на своя автор да проследи иззята на романтизма в трите основни сродни области на румънската култура — литературата, изобразителното и музикалното изкуство. Негова положителна черта е още и опитът обяснението на влиянието отвън да се свърже със значението, което родните традиции и родната атмосфера като цяло имат за самия литературен процес. Възприемани неоткъснато от редица предходни изследвания, а в непосредствена връзка с тях, някои от застъпените в доклада въпроси могат да бъдат решавани и по-различно. Ако обаче е уместно тук да се изкажат критични бележки за доклада, струва ми се, че те най-много ще се отнасят за това, че по същество той не поставя проблемата в сравнителен план. Както и в други доклади, и тук сравнителният момент е механично вмъкнат в структурата му, без да се постигат паралели, съизмервания и приизтичащи от тях обобщения.

Вторият пленарен доклад е от Г. Цанев и както личи от самото му заглавие „За романтизма в българската литература през Възраждането — с оглед към романтизма в сръбската литература“, сравнителният аспект не му е чужд. Често в него се привеждат примери из историята на сръбската литература, посредством които се постига една по-голяма обхватност на основните обобщения. Проблемата за романтизма в българската литература през последните години бе разисквана и продължава да се разисква с по-голямо оживление. В съвременното българско литературознание са очертани няколко становища, които са достатъчно известни и не е нужно да бъдат отбелязвани тук; едни от тях са повече противоположни. Авторът на доклада поддържа схващането за сравнително по-ограничената изява на романтизма в българската литература, но присъщи нему черти открива в делото на Паисий Хилендарски, Георги Раковски, Добри Чинтулов, Пейко Слаевков и други български писатели и поети, които заемат основно място в историята на българската възрожденска литература. „Но дори и при

това състояние на романтизма в българската литература — казва Г. Цанев — той задоволява нуждите на времето, играе безспорно своя сериозна роля в обществения и културния живот на страната. В България — както и в Сърбия — той прониква в епохата на националното възбуждане и вдъхновява всички ратници, нареден и под знамето на борбата за свобода и независимост — духовна и политическа.

Макар че в този пленарен доклад сравнителният подход е застъпен твърде определено по отношение на сръбската литература, сравнителната рамка на самата постановка на проблемата в двата доклада е твърде стеснена. Да бяха изнесени и други пленарни доклади (предвидени в програмата), този недостатък едва ли би бил преодолян. На мнение съм, че трябва да се премине към по-голяма синхронизация на пленарните доклади. Нужно е предварително да бъде формиран колектив от изтъкнати специалисти по съответната проблема, които да поддържат контакт през годините до следващия конгрес и в резултат на творческото общуване да представят вместо шест един съвместен доклад с подчертано сравнителен характер. Опитът от проведените вече два конгреса говори за необходимостта да се измени досегашната практика.

Много от предвидените в програмата доклади върху романтизма не бяха прочетени, а други пък разглеждат определен въпрос или художествено явление в съответната национална литература. Тук най-ярко пролича колко слабо все още напредва сравнителното изучаване на балканските литератури и колко много то може да постигне в бъдеще, ако бъде активизирано и целенасочено. Зашото не може да се каже, че е изграден върху сравнителна основа оня доклад, в който само в най-общи линии се подчертава на определено място в текста, че „подобен идеал“ е характерен за художествените възгледи и на писатели от други национални литератури.

Свободно може да се каже, че за разлика от заседанията по въпросите на хуманизма на първото заседание на подсекцията за романтизма по-централно място заеха българските доклади. Г. Димов охарактеризира ярката личност на Георги Раковски, която в своята разностранна дейност става изразител на основни черти и тенденции, характерни за романтизма в балканските литератури. Кр. Генев се спря на редица важни общо-типологични и национално-специфични черти на романтизма в българската и гръцката литература, като в основата на своя доклад включва анализ на редица неизползвани от нашето литературознание факти из историята на гръцката поезия. Н. Драгова засегна въпроси за романтизма в балканската драматургия на Възбуждането с оглед на участието на театралната публика за утвърждаване на романтичния стил в балканския театър и драма. Отделни романтични произведения в огромното художествено творчество на Иван Вазов и по-специално поемата „В царството на самодивите“, разгледана сравнително с оглед на Негошевата поема „Черногорец, пленен от вила“, представлява главният момент в доклада на М. Цанева. Авторът на настоящите бележки проследи естетически общото в художествената интерпретация, която националното и общочовешкото получават в романтичната поезия на южнославянските и румънския народи през епохата на техните национално-освободителни борби. Ще си позволя да прибавя, че преобладаващата част от българските литературни доклади бяха посрещнати с несъмнен интерес, за което може да се съди и по сравнително немалкото на брой изказвания по тях (общо 20), в които се даде положителна оценка на застъпваната в тях научна концепция.

Вторият международен конгрес по балканистика вече принадлежи на историята. Несъмнените нови постижения в сравнителното изучаване на литературата на балканските народи могат да бъдат затвърдени и разширени. Тази е историческата перспектива на извънната и на този конгрес воля за по-активно и всеотранно взаимно опознаване на нашите народи, за по-системно сравнително изучаване на опита им в историята, на достиженията им в литературата и културата.